

„NAGYON KEVESET TUDTAM
A NAGYON SZERETETT SZAKMÁMBAN DOLGOZNI.”
LÁZÁR ELZY ÉPÍTÉSZ

Kulcsszavak: Lázár Elzy; építész; Kolozsvár; Bécs; Gio Ponti; Milánó; Izrael

Lázár Elzy a Gio Ponti milánói irodája által Kolozsvárra tervezett, a Rosetti utca 17. szám alatt 1938-ban épült modernista villa társtervezője volt.¹ Az épület szakmai körökben „a város leghíresebb”, „legszebb háza”,² „a Ponti-villa”-ként ismert, amely a Lázár családdal jó kapcsolatot ápoló Coriolan Tătaru (bőrgyógyászprofesszor, az orvosi egyetem dékánja, polgármester, politikus) befektetése volt. Az építésznő tehetségs háttérrel rendelkezett, Bécsben, jeles közép-európai építészektol tanult, karrierjét pedig a leghíresebb korabeli olasz építésznél rögtön a *Domus* folyóiratban³ is megjelent házzal kezdte. Keveset tudtunk Kolozsvár egyik – egyetlen alkotása alapján is méltán – legjobb építészéről, de az elmúlt években sikerült új adatokat felfednem, amelyeket a következő oldalakon összegzek. Más épületterve nem ismert, csak színházi díszletterveinek vannak írott nyomai a korabeli (1939–1940) sajtóban.⁴ A világháború, a holokauszt és a kommunizmus ellehetetlenítette tervezői karrierjét, de az 1960-as évekbeli izraeli kivándorlása után, idős kora ellenére sem adta fel a reményt szakmája folytatása érdekében, melyre a Gio Pontival folytatott levelezése is utal.

* PÁSZTOR István (1980) építész, PhD, Kolozsvári Műszaki Egyetem, Doktori Iskola, Műépítészeti és Várostervezési Kar, BLIPSZ tervezőiroda, Kolozsvár, paszti@gmail.com

1 „A Tataru villa építészeként Lázár Elzy szerepel, Gio Ponti segítő, együttműködő szerepben van feltüntetve. De a *collaborazione* olasz szó közös munkát is jelenthet.” Lásd PÉTERFFY Miklós: *Gio Ponti Kolozsváron. A Tataru villa c. tervezet* (a továbbiakban *Gio Ponti Kolozsváron*). <https://epiteszforum.hu/uploads/files/2021/12/2021-12-08-1-gio-ponti-kolozsvaron-teljes.pdf> (utolsó megtekintés: 2025. 05. 06.)

2 <https://www.stiridecluj.ro/amintiri-din-cluj/top-cele-mai-frumoase-vile-din-cluj-napoca-celelalte-sunt-mult-in-urma-foto>. (Utolsó megtekintés: 2025. 05. 06.)

3 A legismertebb nemzetközi építészeti, formatervezési, művészeti folyóiratok egyike, ma is hét nyelven jelenik meg. Gio Ponti indította 1928-ban. <https://www.domusweb.it/en.html> (utolsó megtekintés: 2025. 05. 06.)

4 Lásd lennebb: Új Kelet, Keleti Újság, Ellenzék stb.

ményben Josef Hoffmann is tanított, sőt, vezette is azt. Ezekben az években az osztályaiban a *Wiener Werkstätte* utánpótlása tanult, és ismeretes, hogy „a Strnad és Hoffmann osztályai közötti határok elmosódtak”.⁸ A Lázár Elzy tanulmányaira vonatkozó adatokat 2022–2023 során tanulmányoztam a részlegesen feldolgozott bécsi levéltárakban.

Lázár Elzy tehát szinte biztosan Oswald Haerdtl és Carmela Prati ajánlásával került Gio Ponti irodájába gyakornokként vagy alkalmazottként, 1939–1940-ben pedig, a korabeli újságok cikkei szerint, a kolozsvári Magyar Színház díszlettervezője volt.⁹ A következő két évtizedre vonatkozóan egyelőre nincsenek adataink, 1961 áprilisában találkozunk újra vele, amint Bécsbe érkezett idős, beteg édesapjával, onnan pedig napok leforgása alatt Izraelbe jutottak. A Ponti-iroda feldolgozott hagyatéka alapján 1961–1972 között Lázár Elzy és Gio Ponti levelezést folytatott, amelyet 2023 tavaszán kaptam kézhez, és ezt követően dolgoztam fel.¹⁰

A TORDAI LÁZÁR CSALÁD

Lázár Elzy egy tordai nagybirtokos, gazdálkodó, gyártulajdonos-családban született 1904. május 17-én. Családja a közeli Sinfalváról költözött Tordára a 19. században. Nagyapja, Lázár Mendel, a helyi malom bérlője, majd a tordai sörgyár alapítója volt¹¹ 1880-ban,¹² Elzy édesapja, Lázár Simon részvényes volt az 1921-ben alapított tordai üvegyárban,¹³ testvérével, Zoltánnal pedig az aranyosgyéresi téglá- és cserépgyárakhoz is kötődtek.¹⁴ 35 éven át a helyi zsidó közösség vezetője, az országos (U.G.I.R.)

8 <https://www.scribd.com/document/632200143/Momowo-Women-s-Creativity-since-the-Modern-Movement-an-European-Cultural-Heritage-2018> (utolsó megtekintés: 2025. 05. 11.)

9 *Új Kelet, Keleti Újság, Ellenzék* stb. lásd lennebb.

10 Gio Ponti hagyatékának ismertető honlapja: <https://www.gioponti.org/>.

11 https://ro.wikipedia.org/wiki/Evreii_din_Turda#:~:text=Evreii%20din%20Turda%20au%20constituit,cultural%C4%83%20a%20ora%C8%99ului%20%C8%99i%20jude%C8%9Bului. (Utolsó megtekintés: 2025. 05. 06.)

12 Ana Maria CATALINA: *Turda – Piata Romana, Nr. 17 – fosta, Fabrica de Bere*. <https://ana-maria-catalina.blogspot.com/2013/09/turda-fosta-fabrica-de-bere.html> (utolsó megtekintés: 2025. 05. 06.). Adatgyűjtemény a tordai sörgyárról (*Mendel, Korona, Turdeana* sör-márkák). Lázár Simon vezetésével készült el a tordai Sörgyár ma is álló épülete.

13 Diamant Izsó emlékezései alapján, a szomszédos aranyosgyéresi Sodronyipar alapításával kapcsolatban, feltételezhetjük, hogy az üvegyár esetében is kezdeményező lehetett Lázár Simon vállalkozó, talán Tom Schier mérnök mellett. A többi részvényes, főleg a Román Mezőgazdasági Bank Rt. és a regionális, helyi főhivatalnokok a támogatási rendszer emberei. S. C. Sticla Turda S. A. <https://5458-ro.all.biz/> (utolsó megtekintés: 2025. 05. 06.)

14 A Lázár család leszármazottai szerint, Péterffy Miklós közlése alapján.

és erdélyi gyáriparosok szervezetének egyik vezetője, iskolaalapító volt, számos nemes ügyet támogatott (például a kolozsvári zsidó kórház építését). Lázár Simon Tordán, a mai Avram Iancu utca 11. szám alatti házban lakott, amelyet a helyi zsidó közösségnek adományozott, majd 1902-ben, családjával, a szecessziós stílusban épült, máig Mendel-villának nevezett új házba költözött (ma a Ion Rațiu utca 25. szám alatt).¹⁵ Az *Új Kelet* című izraeli újság 1962. április 3-i számában Adler József volt tordai főrabbi Lázár Simon halála alkalmából írt méltatásában említ egy tragédiát, amely a harmincas évek elején érte a családot, és amelynek következtében a családfő számos üzleti, szakmai és közéleti szerepéből visszavonult.¹⁶ Lázár Zoltán, Elzy nagybátyja az Aranyosgyéresi Agyagipar Rt. igazgatója volt,¹⁷ az ő felesége, Farkas Lili, jómódú aradi család lánya, színész, a kolozsvári Magyar Színház 1927-ben ide-szerződött tagja volt.¹⁸ Lázár Elzy édesanyja Simon Ilona volt.¹⁹

Egyelőre kevés adattal rendelkezünk gyerek- és ifjúkoráról, nevét három korabeli újságcikk említi: 1923-ban a tordai Erzsébet Jótékony Nőegylet álarcos jelmezbálján rendezett táncversenyen „elsők lettek: Szentkirályi Gáborné, Lázár Elza, Szabó Sári-ka és Nagy Erzsébet”,²⁰ 1927-ben részt vett egy tordai Helikon-esten: „A társaságban szereplő dámák és viruló fiatal leányok szervírozták a teát. Ott láttuk [...] Lázár Simonnét, [...] Lázár Elsát, Simon Irént”;²¹ 1946-ban másolatot állítottak ki „Lázár Elza (Torda, 1904) érettségi bizonyítványáról a budapesti Mária Terézia Leánygimnáziumban”.²²

A BÉCSI IPARMŰVÉSZETI FŐISKOLA

Lázár Elzy a Bécsi Iparművészeti Főiskolán (*Kunstgewerbeschule Wien*) tanult 1933–1936 között. Az egykori intézmény a közép-európai iparművészet, formatervezés és építészeti oktatás neves központja volt, vezetője és évfolyamvezető tanára a *Wiener Werkstätte* (Bécsi Műhelyek) alapítója, Josef Hoffmann építész volt. Lázár Elzy az

15 Ana Maria CATALINA: *Vila Mendel din Turda* https://ro.wikipedia.org/wiki/Vila_Mendel_din_Turda#:~:text=Vila%20Mendel%20din%20Turda%20este,ca%20Art%20Nouveau%20sau%20Jugendstil; Ana Maria CATALINA: Turda – Str. Dr. Ioan Rațiu, Nr. 25 – Vila Mendel. <https://ana-maria-catalina.blogspot.com/2014/01/turda-str-dr-ioan-ratiu-nr25-vila-mendel.html> (utolsó megtekintés: 2025. 05. 06.)

16 *Új Kelet* XLII(1962). 4163. sz. (ápr. 3.) 5.

17 *Új Kelet* XIX(1936). 219. sz. (szept. 20.) 4.

18 *Ellenőr* XVI(1929). 5. sz. (márc. 3.) 48.

19 *Erdélyi Futár* III(1929). 19. sz. (nov. 10.) 17.

20 *Színház és Társaság* VII(1924). 8. sz. (febr. 24.) 15.

21 *Helikon est Tordán*. *Ellenzék* XLVIII(1927). 92. sz. (ápr. 28.) 2.

22 *Bizonyítványmásolatok*. Köznevelés II(1946). 24. sz. (dec. 15.) 24.

- érettségi: Torda
- a főiskolára való jelentkezés előtti gyakorlata, „praxisa” a szakmában: „rajzolás az akadémián és építészeknél”²⁴
- a főiskolára való belépés időpontja: 1933. október 25.
- nem tanult előzőleg a főiskola más szakán,
- bécsi címe: IV. (kerület?), Wohllebengasse 1.
- apja neve és címe: Lázár Simon földbirtokos
- címe: Torda, Románia
- keltezés: Bécs, 1933. október 25.
- kiválasztott tantárgyai: írás I., általános aktrajzolás (?), építészet²⁵
- a szak/kar vezető tanára: Prof. Strnad (1. kép)

Az 1933–1934-es tanév katalógusában a 13. sorszámmal szerepel (29 diákból), „rendes”, nem vendégdiákként, „nagyon szorgalmas”, és „jó” eredményeket ért el, szakiránya a „belső berendezés”, az utolsó oszlopban levő rövid megjegyzés meg így szól: „Érdekes tehetséggel rendelkezik. Fejlődik, biztos [...] a sikere.” A következő tanévekben szerzett minősítései és a katalógusokba bevezetett megjegyzések így alakultak: 1934–1935, sorszám 14/27. – „szorgalmas”, „nagyon jó”, „Belsőépítészet és Építészeti szakterületek”; 1935–1936, sorszám 14/23. – „nagyon szorgalmas”, „nagyon jó”, „Javaslati tervek egy ház átalakítására, Romániában. Bútor-tanulmányok”²⁶ (2. kép).

Lázár Elzy az 1934–1935-ös tanévre kitöltött tanulmányi kérésében hivatásként (7. sor) már az építészetet írta, a többi adata ugyanaz, a „felvett” tantárgyai pedig: írás II., építéstan (*Baukonstruktionslehre*), stílustörténet.²⁷

A főiskolai élettel kapcsolatban érdekes adatokat szolgáltatnak az „Éves beszámoló”. Az Építészet Szak(osztály) 1933–1934-es tanévről Oskar Strnad²⁸ a következőket sorolta fel:

„17 férfi és 12 nő, összesen 29 diák látogatta. [...] Az iskolában tárgyalt feladatok: a lakással kapcsolatos összes szellemi és technikai követelmény tanulmányozása. Belső berendezési tervek különböző

24 Korábbi akadémiai tanulmányairól, illetve kolozsvári, budapesti vagy bécsi építészeknél folytatott munkájáról egyelőre nem találtam adatot.

25 Az utolsó, a *Modewesen* helyett felvett tantárgy neve olvashatatlan: *S...tungstechnik* (?).

26 *Archiv Kunstgewerbeschule*, Katalog der Kunstgewerbeschule des Österr. Museums für Kunst u. Industrie, Fachklasse für Architektur, Professor dr. Oskar Strnad, Schuljahr 1933/34; uo., Schuljahr 1934/35; uo., Professor Oswald Haerdtl, Schuljahr 1935/36. Az utóbbi katalógus kézírása valószínűleg az Oswald Haerdtlé.

27 1934–1935-ös tanévi beiratkozási kérés, *Archiv Kunstgewerbeschule*.

28 *Jahresbericht 1933/34, Fachklasse für Architektur, Professor Dr. Oskar Strnad*. 3 gépelt oldal, aláírással (az idézett részlet a szerző fordítása.).

nr.	Vor- und Zunamen, Geburtsort und Land	geboren am Tag, Monat, Jahr	Bildungs- gang und Befäh.	Bemerkungen	Art der Studien, event. schillernde Leistungen wegen der in den Vorlesungen	Anmerkungen
6	geb. 1861 Hartl Wien, O.Ö.	0.34 O.Ö.	sehr wenig gut	sehr wenig gut	sehr wenig gut	sehr wenig gut
7	geb. 1861 Hartl Wien	0.34 O.Ö.	sehr wenig gut	sehr wenig gut	sehr wenig gut	sehr wenig gut
8	geb. 1861 Hartl Wien	0.34 O.Ö.	sehr wenig gut	sehr wenig gut	sehr wenig gut	sehr wenig gut
9	geb. 1861 Hartl Wien	0.34 O.Ö.	sehr wenig gut	sehr wenig gut	sehr wenig gut	sehr wenig gut
10	geb. 1861 Hartl Wien	0.34 O.Ö.	sehr wenig gut	sehr wenig gut	sehr wenig gut	sehr wenig gut
11	geb. 1861 Hartl Wien	0.34 O.Ö.	sehr wenig gut	sehr wenig gut	sehr wenig gut	sehr wenig gut
12	geb. 1861 Hartl Wien	0.34 O.Ö.	sehr wenig gut	sehr wenig gut	sehr wenig gut	sehr wenig gut
13	geb. 1861 Hartl Wien	0.34 O.Ö.	sehr wenig gut	sehr wenig gut	sehr wenig gut	sehr wenig gut
14	geb. 1861 Hartl Wien	0.34 O.Ö.	sehr wenig gut	sehr wenig gut	sehr wenig gut	sehr wenig gut
15	geb. 1861 Hartl Wien	0.34 O.Ö.	sehr wenig gut	sehr wenig gut	sehr wenig gut	sehr wenig gut

2. kép. A Bécsi Iparművészeti Főiskola katalógusa az 1933–1934-es tanévre

típusú és méretű lakások számára. Egyedi bútorok tanulmányozása és részletezése. Kereskedelmi helyiségek berendezése. Lakóépületek tervezése és a diákok tehetségének megfelelő, nagyobb építési feladatok megoldása, mint pl. szállodák, egy nyaraló, vonatállomások, egy óvoda, sporttelepek, a grafensteini vár átalakítása és berendezése, a pötzleinsdorfi vár átalakítása és berendezése stb. Egyes diákok színházi és filmmel kapcsolatos feladatokkal is foglalkoztak. [...] Az évfolyam közös munkája, amely már hosszabb ideje tart, és sok rajzot tartalmaz, a stuttgarti Julius Hoffmann Kiadónál, *Lakás mindenkinek* címmel jelent meg könyv formájában, az egyszerűbb bútorok használatáról a mai lakásban, [...] továbbá az év folyamán különböző építész-műtermek kérésére diákokat, illetve az osztályban végzetteket ajánlottunk be”.

Az 1934–1935-ös tanévről részletesebb éves beszámoló maradt fenn, amely bemutatja az iskolát, a területeket, amelyeken az egykori végzettek tevékenykedtek

(építészeti tervezés, műasztalosság, divattervezés), a tanítás nyelvét (német), a felvételi vizsgával kapcsolatos tudnivalókat (korábbi, önálló munkákat kellett bemutatniuk, általában felvételi vizsgát is tettek, és „az iparművészeti szakmára alkalmas testalkatot” is figyelembe vették)²⁹ (3. kép).

Ugyancsak az éves beszámolók tartalmazzák a tanárok listáját. A sok neves művész, szobrász, építész, professzor, festő közül (Max Fellerer, Franz Cizek, Otto Niedermoser, Klaus Reinhold stb.) a következőket emelném ki:

„Josef Hoffmann, (országos) építészeti főtanácsos, professzor, civil-technikus, dr., mérnök [...] oktatási tevékenysége: az építészeti szak vezetője, egy építészeti osztály vezetője, a zománc- és fémmegmunkálás műhelyek művészeti vezetője; egyéb tevékenységei: lakóépületek tervezése és kivitelezése, *egy kolozsvári irodaépület tervezője*, a velencei országos kiállítócsarnok építése, *villa Kolozsváron*,³⁰ kiállítások, kiállításterv, bútorterv magánszemélyeknek, különböző zsűrizésekben való közreműködés”.³¹

„Oswald Haerdtl építész, professzor [...] oktatási tevékenysége: egy építészeti osztály vezetője; egyéb tevékenységei: főiskolai stadion tervezése a berlini olimpiai kiállításra, egy bécsi nagy szálló átalakítási terve, egy nyári fürdőhely (strand) terve, bejárat [vitrin] és boltok belső kialakítási tervei, lakásberendezések, különböző zsűrizésekben való közreműködés.”

A főiskolán a következő szakosztályok működtek: két festészet, egy kerámia, egy szobrászat és egy építészet osztály. Az utóbbit Oskar Strnad professzor irányította Hans Vetter asszisztens segítségével. Éves terveik: szálloda és családi ház építése Csehszlovákiában, egy csónakkölcsonzó telep átalakítása, lakásberendezési tervek, homlokzatalkakítási tervek, boltbejárat (vitrinnel?), gyerekjátékdoboz, színházi színpadrendezés (díslettervezés), színházi jelmeztervek.

A levéltárban fennmaradt Hans Vetter (Josef Hoffmann asszisztense) részletesebb kézirata az 1934–1935-ös évkönyv szerkesztői számára, a tanévben zajlott tevékenységekről, amelyben felsorolja az elméleti „feladatokat” is: koncepció- és tervezé-

29 „Die körperliche Eignung zum kunstgewerblichen Beruf voraussetzung”, 1. old. *Bericht über das Schuljahr 1934/35*, Kunstgewerbeschule des Österreichischen Museums für Kunst und Industrie, Bundesanstalt Wien, I. Stubenring 3.

30 *Projekt für ein Bürohaus in Cluj* [Kolozsvári irodaépület terve], *Landhaus in Cluj* [Vidéki ház (terve) Kolozsváron]. Uo. 28, 8.

31 Uo. 28.

3–4. kép. Judith Zweig (Lázár Elzy évfolyamtársa) diákterve:
„Egy festő háza Bécs mellett”, 1. old. (1935–1936)

si gyakorlatok, ábrázolás- és kompozíciógyakorlatok, valamint történelmi tárgyak tanulmányozása, belsőépítészeti gyakorlatok, a színházi és filmdíszlet és az építészet köréhez kapcsolódó gyakorlatok. Befejezett vagy kidolgozás (építés?! – „in Ausführung”) alatt levő munkák. Tanulmányutakat (St. Pölten, Melk, Schönbühl, Stein, Dürnstein stb.), valamint a színházi díszlettervezési munkákat (*Fabrl im Wunderland* – Volkstheater, Schrammerl: *Wien bleibt Wien* – stadion) és jelmeztervezési munkákat (*Reise einer Frau* – Volkstheater, Adrienne Ambrosat – Josefstadt, *König mit den Regenschirm* – Josefstadt, *Wien bleibt Wien* – stadion) is felsorol (4. kép).

Az 1935–1936-os éves beszámoló részletesebb, de csak korrektúrapéldánya található a levéltárban. Statisztikai kimutatást tartalmaz a diákok országos és vallási hovatartozásáról, nemi eloszlásáról. Kiderül, hogy a 3. leggyakoribb vallás a zsidó, a nemi eloszlás tekintetében pedig 122 végzős közül 47 férfi és 75 nő. Érdekes adat továbbá, hogy az építészet szakosztályokon végzett diákok legfeljebb harmada esetében jelent meg az, hogy a főiskola befejezése után építészként dolgozott vagy keresett szakmát.

A főiskola szerkezetéről remek összesítő táblázatot tartalmaz a 2. oldal:

Általános tanszékek: általános formatan, két tanárral (Ceno Kosak és Otto Niedermoser építészek), természet- és emberi formatan (prof. V. Schufinsky), kalligrafikus írás és heraldika (prof. Hertha Larisch-Ramsauer); műhelyek: zománc-, fémművesség (Josef Hoffmann), kerámia (Robert Obsieger), textilművesség és divat (Josef Wimmer), bútorművesség és belsőépítészet (Carl Witzmann), üvegfestés, ólomművesség és mozaik (Reinhold Klaus), kalligrafikus írás és heraldika (prof. Hertha Larisch-Ramsauer), metszetszműhely (Paul Kirnig), egyházi iparművesség (Albert Paris Gütersloh); szakosztályok: két festészet, két szobrászat, két építészet (egyik Josef Hoffmann és a másik Oswald Haerdtl vezetésével); vegyi-technikai gyakorlatokurzus Wilhelm Öller mérnök-tanárral.

A főiskola iparfejlesztési munkái közül a Julius Meinl cég által kiírt kávébemutatódoboz-pályázatot említeném, amelyen Haerdtl diákja első, Hoffman diákjai második és harmadik helyezést nyertek (valószínűleg belső pályázat volt). A főiskola a milánói Triennale kiállításán is részt vett.

A főiskola hallgatói számos, havi 3–7 tanulmányi kirándulást tettek, leggyakrabban épületeket, építőtelepeket látogattak meg (híd, stadion, mozi, lakóépületek, részben a tanáraik terveit látogatták), műemlékeket, a környékbeli településeket (pl. Fischamend, a Duna mentén), valamint a bécsi múzeumokat, változatos művészeti kiállításokat (pl. konyhaművészetet is), gyárakat (pl. a floridsdorfi hanglemezgyárat, az L&C Hardtmuth ceruzagyárat, az üvegyárat, a vonatszerelvénygyárat), műhelyeket (pl. a Hartl cég faházgyártó műhelyét), előadásokat, de meglátogatták pl. a Burgtheater és egy új tömbház kazánházát is.

Fennmaradt Oswald Haerdtl gépelt beszámolója az 1935–1936-os évkönyv szerkesztői számára, amelyben felsorolta az osztálya által tárgyalt építészeti funkciókat,

témákat: a lakás, bútorokkal és a lakóépület, valamint boltok bejáratai, belső berendezésük és vitrinjeik. Kivételt képez pár nagyobb feladat, pl. pihenőpavilon a Stadtparkban, egy evezősklub-ház, egy kitzbüheli szálloda terve és egy üdülő/gyógyintézet („Erholungsheim”), tanulmányok egy vidámpark létesítésére a Práterben. A lakásberendezések a diákok által tervezett házakra vonatkoztak, de megépült bérházak lakásainak átalakítására is tanulmányokat, építészeti részleteket és berendezési tárgyakat kellett készíteniük. Ezekkel kapcsolatban a következő közös munkákat végezte el a teljes csoport vagy egyes kisebb diákcsoportok: háborús emlékmű terve egy alsó-ausztriai vidéki településre, a Meinl cég kiállítási tárolásával kapcsolatos pályázat, borítékterv egy útjelző táblákat bemutató brosúrához, egy utcai bolt átalakítási tanulmányai és terve egy Bécs melletti település (Radab bei Wien) turisztikai tájékoztatási irodája számára, különböző múzeumokban található bútorok másolatai. Az egyes diákok munkájával kapcsolatban még meg kell említeni: egy grinzingi öregotthon (vagy öreg/régi ház? – olvashatatlan) felmérése és átalakítása és *egy romániai lakóház átalakítási terve*, végül egy fazekas ház terve műhellyel, vidéki településen.

Iris Meder tanulmányában³² Ernst Plischke szemszögéből vázolja a bécsi főiskola évfolyamain folyó munka hangulatát (bár ő 1926-ban végezte el a főiskolát³³):

„Strnad osztálya két helyiségből állt. Az egyikben az épületeket és bútorokat tervezték, a másiktól csak egy jutaszövet választotta el, ahol díszletet, jelmezt és szövetet terveztek. Ezt a részleget elegáns paradijsommadarak csicsergése töltötte be, a vezető bécsi családok lányai [voltak] a pénzügy és ipar világból”.

Ugyanott Lilian Langseth-Christensen, amerikai belsőépítész, bécsi éveiről írt könyvében³⁴ Hoffmannra így emlékszik:

„Egy kérdést sem mertünk feltenni neki, és semmi módja vagy lehetősége nem volt a szemébe nézni... Csak eljártunk az osztályunkba, és dolgoztunk. A legtöbben magunkkal hoztuk és ott fogyasztottuk el az ebédünket, ismét dolgoztunk és hazamentünk.”

32 Iris MEDER: *Women Designers and Architects in Early Twentieth Century Vienna = Women's Creativity since the Modern Movement (1918–2018)*. Eds. Helena SERAŽIN–Emilia Maria GARDA–Caterina FRANCHINI. Založba ZRC, Ljubljana, 2018. (A szerző fordítása.)

33 Ernst Plischke <https://www.werkbundsiedlung-wien.at/en/biographies/ernst-plischke> (utolsó megtekintés: 2025. 05. 06.)

34 Lilian LANGSETH-CHRISTENSEN: *A Design for Living. Vienna in the Twenties*. Viking Adult, New York, 1987. (A szerző fordítása.)

Meder szerint „Strnad és Hoffmann osztályai között a diákok számára könnyű volt az átjárás. Ekkor még nem tűnik úgy, hogy Strnadhoz a zsidó diákok fordultak volna előszeretettel, a nem zsidók pedig Hoffmannhoz. Hoffmann osztályában több nő volt, ami egyértelmű, hiszen sokan közülük nem építésznek készültek. Hoffmann osztályát gyakorlati terepnek tekintették a Wiener Werkstätte számára, ahol sok nő dolgozott, tanulmányai után”.

Az építészeti szakosztály 1935–1936-os tanévi katalógusában, az 5. oldalon³⁵ megjelenik Elsie Lazar neve a 39 jelentkező közül 21 sikeresen diplomázott („Erfolgss-diplom”) diák között, Haerdtl osztályában. Egyéb díjban, ösztöndíjban nem részesült (5–6. kép).

Összegezve, a kézírással kitöltött beiratkozási kéresem és a többi, hasonló, tanévenként benyújtott tanulmányi kéresein kívül, Lázár Elzy végig szerepel a szakévfolyam katalógusaiban (*Katalog Studiengang*) és a diplomázottak között:

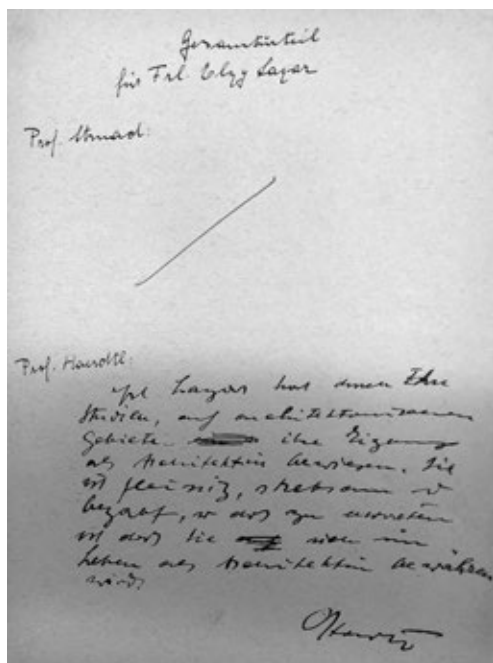
„1933–1934 Fachklasse Architektur III. Oskar Strnad,
1934–1935 Fachklasse Architektur III. Oskar Strnad (26 October
1879 – 3 September 1935)³⁶,
1935–1936 Fachklasse Architektur III. Oswald Hardtl,
1936 Diplom”.

A főiskola „végzési” bizonyítványában tanévenként és tárgyanként beírt minősítések mind „jó”, „nagyon jó”, „szorgalmas”, „nagyon szorgalmas”. Az 1935–1936-os tanévben, a fő tevékenysége (fő terve) rubrikába a következőt jegyezték le: „*egy romániai ház átalakítási terve, bútortanulmányok*”.³⁷ További életútjáról későbbi főiskolai iratokban (*Verwaltungsakten*) ennyi jelenik meg: „Elzy Lazar geb. 17.05.1904 Turda, Rumänien, ges. 1973 Tel Aviv”. A bécsi levéltári anyag feldolgozásának előrehaladtával remélhetőleg új iratok és levelek is előkerülhetnek, és számunkra legérdekesebbként talán az egyetemi munkái is felbukkanhatnak.

35 *Archiv Kunstgewerbeschule*, Katalog der Kunstgewerbeschule des Österr. Museums für Kunst u. Industrie, Fachklasse für Architektur, Professor Oswald Haerdtl, Schuljahr 1935/36.

36 https://en.wikipedia.org/wiki/Oskar_Strnad (utolsó megtekintés: 2025. 05. 06., a szerző fordítása).

37 A korábbi tanévekben nem jelenik meg konkrét munka ebben a rubrikában. *Archiv Kunstgewerbeschule*, Abgangszeugnis („végzési” bizonyítvány). (A szerző felvétele: 2023. 03. 08., a szerző fordítása).

STUDIENGANG DES SCHÜLERS IN DEN HAUPTFÄCHERN:			
JAHRE	HAUPTFACH	VERWENDUNG	ERFOLG
1933-1934	Architektur für Prof. Dr. Otto Strnad	sehr eifrig	gut
1934-1935	skulpt.	eifrig	sehr gut
1935-1936	Architektur für Prof. Dr. Otto Strnad	sehr eifrig	sehr gut
GESAMTURTEIL			
<i>feinfühler Elzy Lázár hat durch seine Studien auf architektonischen Gebieten seine Begabung als Architekt bewiesen. Die ist fleißig, strebsam und begabt, und es zu erwarten ist, daß sie sich im Leben als Architekt bewähren wird.</i> (Prof. Dr. Otto Strnad)			
WIEN AM 20. Juni 1936			
SEKRETAR:		DIE PROFESSOREN:	
M. Fellner		für Prof. Dr. Otto Strnad Fellner u. P. Schickel	
		Haerdtl	

5–6. kép. A hivatalos és Oswald Haerdtl összegző értékelése Lázár Elzyről 1936-ból

A TÁTARU-VILLA TERVEZÉSE GIO PONTI IRODÁJÁBAN

Amint a tanulmány elején említettem, a Haerdtl–Prati házaspár bizonyos szerepet tölthetett be abban, hogy rögtön a főiskola elvégzése után Lázár Elzy gyakornokként vagy alkalmazottként Gio Ponti irodájába került. Másrészt, 1935–1936-ban Ponti az Olasz Kulturális Intézet belsőépítészeti kialakításán dolgozott a bécsi Fürstenberg-palotában, és feljegyezték, hogy találkozott „Hoffmann-nal, Frankkal, Wlachhal, Strnaddal és Haerdtl-lel (akinek felesége, Carmela Prati, 1931 óta a *Domus* folyóirat levelezője volt), az Iparművészeti Főiskola nagy hatással volt rá [...] arról álmodott, hogy Olaszországban is legyen egy ilyen iskolája”.³⁸

A *Domus* folyóirat 111. és 136. számainak jelzésein kívül egyelőre nincs más adatunk milánói tartózkodásáról és munkáiról, de Gio Ponti hagyatékának a közeljövőbeni újabb kutatásától további eredményeket várunk. Lázár Elzy 1936-ban fejezte be ta-

38 Inge PODBRECKY: *Gio Ponti in Wien, Das italienische Kulturinstitut im Palais Lützow-Fürstenberg*. Römische Historische Mitteilungen LV(2013). 369–396; Markus SCHRAML: *Der feinfühler Modernist – Gio Ponti*, 2021 04. 18. <https://form-faktor.at/der-feinfuehlige-modernist-gio-ponti> (utolsó megtekintés: 2025. 05. 08., a szerző fordítása).

7. kép. Korabeli kilátás a Rosetti utca tetejéről déli irányba (1937–1938)

nulmányait a bécsi Főiskolán, a 1937-es *Domus* 111. számában közölt cikke szerint (*Due progetti*) már akkor dolgoztak egy épület tervein. Ezt a lapszámot egyelőre ugyan nem találtam meg, de a magazin 136. számában megjelent cikk szerint ugyanazon telek és megrendelő számára két projektváltozat létezik. Minthogy az 1939. évi 136-os *Domus*-ban megjelent fotókon már a kert is ki van virágozva, a Tătaru-villa építésének ideje az 1937–1938-as évekre tehető. A kolozsvári polgármesteri hivatal műszaki osztályának regisztereiből pontosabb dátumokat kapunk az építkezés engedélyezésére, illetve az építkezés kezdetére és végére vonatkozóan. Kiderül, hogy az épület engedélyeztetési kérését és a tervet a megrendelő már 1937-ben leadta, a kiadott építkezési engedélyt pedig a 21510/1937-es számon iktatták. 1938-ban a 42275/1938-as használatbavételi engedéllyel ugyanakkor az épület átadása is megtörtént.³⁹ Az építkezés 1938. március 4-én kezdődött és 1938. december 7-én fejeződött be, a villa pincéje 184 m², fölszintje 447 m², emelete 263 m².⁴⁰ Az előbbi adatokat részben megismétli egy másik bejegyzés is, amelyből az is kiderül, hogy a villa tíz szobával, két fürdővel és garázzsal rendelkezik⁴¹ (7. kép).

- 39 Arhivele Naționale Cluj, Primăria Municipiului Cluj – Serviciul Tehnic, Inv. 258, Inventar pentru registrele de evidența construcțiilor și străzilor. III. Evidența construcțiilor în ordinea alfabetică a străzilor 14. Evidența construcțiilor în ordinea alfabetică a străzilor 1938 (după adresă), 376.
- 40 Uo. V. Evidența clădirilor particulare (autorizații de folosire) 18. Registru de evidența clădirilor particulare (autorizații de folosire) 1935–1940 (după adresă), 151.
- 41 Uo. I. Evidența cererilor de construcție 4. Registru de evidența cererilor pentru construcții 1939–1940 (după numele petentului), 157.

A villa Gio Ponti hagyatékban a következő adatokkal szerepel: 1938 Cluj (Romania)... Collaboratori: Elsie Lazar „*Una tranquilla villa asimmetrica, progetto, a quattro vani, di Gio Ponti e Elsie Lazar, allieva di Oscar Strnad*”.⁴² Más munka nem is jelenik meg a levéltár adatbázisában, amelyben Lázár Elzy közreműködött volna.

A *Domus* 1938/136-os számában közölt híres cikkében pedig így fogalmaz az – ismeretlen – szerző:

„*Architetto Elzy Lazar nello studio Ponti – Villa a Cluj...*” „Ez a villa is közvetlen és őszinte szellemiségű. Ugyanúgy a fehér szeretete, ugyanaz az egyszerűség (jellemzi), amelyet az előző lapokon (látunk): de itt nincs üreg, kivágás: itt az építész nem a tömegformálásban merült el [...], hanem egy figyelmes ritmusban, kimért egyensúlyban, aszimmetrikus felületi kompozíciókkal [...] egyszerű ház, elgondolkodtató építészettel [...] *Lázár Elzy építész a kolozsvári [...] Tataru professzornak építette ezt a lakást. A terv a milánói Ponti stúdióban készült, és tükrözi az iskolát. A 111-es (Domus – a szerző megj.)* számban már megjelent két e célból készült terv: érdekes most ezek közül az egyiket megvalósult formájában publikálni [...] Az épület visszafogott, szerény: tisztán és egyszerűen egy ház akart lenni. Nem tükröz semmilyen ambíciót, amely luxusvillává léptetné elő. Közben azonban a belsők, itt részletesen vannak ábrázolva, és az alaprajzai a maximális kényelem s egy boldog, pazar életvitelre voltak kidolgozva, az építészete kimondottan művészi formát ölt [...]. Különösen figyeltek a terek vizuális összekapcsolódására [...], a belső teljesen fehér; a bútorok egyszerűek; a padló lécekből van”.⁴³

„A ház terve rengeteg Gio Ponti korábbi villáinak működési és formai megoldását mutatja (pl. casa Bouilhet, Graches, 1928; casa Marchesano, Val Seriana, 1938), de látható Josef Hoffmann villaépítészetének a hatása is, amely részben a Lázár Elzy bécsi iskolázottságából is levezethető, és a kolozsvári Josef Hoffmann Diamant villa hatásából is következtethető.”⁴⁴

Az említett hatások nem közvetlen ihletforrások vagy Gio Ponti által esetleg erőltetett ötletek, erre vonatkozóan nincsenek információink, hanem a kor szellemében

42 https://www.gioponti.org/it/archivio/scheda-dell-opera/dd_161_5948/villa-tataru#gallery (utolsó megtekintés: 2023. 10. 01., jelenleg a honlap karbantartás alatt van.)

43 „casa semplicissima in una architettura pensatissima”, lásd *Una villa*. Fordítás tőlem: P. I.

44 *Gio Ponti Kolozsváron*.

tervezett épületek, amelyeket Lázár Elzy idejében olyan neves építészek terveztek, akiket rendkívüli módon, iskolai és irodai munkája során megismerhetett. Ponti, Hoffmann, részben Haerdtl, Strnad és más kortárs bécsi építészek (Josef Frank, Oskar Wlach) a modernizmusban a „csendes, nyugodt”, „egyszerű, de elgondolkodtató”, időtálló jelleget keresték. Épületeik visszafogottabbak, mint a „mozgalmi” modernizmus művei, nem hangsúlyozzák bravúros technikai-formális megoldásokkal az avantgárd szellemiséget (nagy méretű nyílások, sarokablakok, konzolok, lapos tető, a sík fal és nyílások közötti viszonyok alapján binárisan komponált homlokzatok). A korábbi korszak bevett elemeit is használják: ferde tetők, de rejtett ereszcsonnákkal; boltíves és nem vízszintes, hanem más arányú, négyzet vagy függőleges alakú nyílások, néha ugyanazon a homlokzaton; díszítőelemek használata (homlokzatburkolat, keretezések, kőszlopok stb.), de kontrasztban a vakolt homlokzat sima felületeivel vagy a vakolat vízszintes sávozásával. Lázár Elzy a kifinomultabb, időtlen modernizmus híve volt, ahogy a Gio Pontival folytatott levelezésében is írta (8–9. kép).

A Tătaru-villát lehetetlen Lázár Elzy munkásságának kontextusában elemezni, mivel ez az egyetlen felépült terve. A téma némileg bővíthető akkor lesz, ha az iskolai munkáit is tanulmányozni lehet majd, miután a Bécsi Iparművészeti Főiskola levéltára teljesen feldolgozásra kerül, és az Iparművészeti Egyetem hozzáférhetővé teszi.

Építészeti és művészettörténeti érdekességgként azonban kiemelném a Ponti tervezőirodájában, illetve a kiadványai szerkesztésén dolgozó, számos korabeli tehetséges építész közül Lina Bo Bardi.⁴⁵ Egyetemi tanulmányai végeztével (1939, Róma) 1945-ig – közvetlenül és Carlo Paganival közös, majd saját irodája révén – több épületterven, a *De Stijl* magazin illusztrációin és a *Domus* főszerkesztőjeként is dolgozott Pontival. Emlékezései szerint „reggel 8-tól éjfélig, szombaton és vasárnap is dolgozott”, de Ponti nem fizette, mert úgy gondolta, hogy „nála sokat tanulhat”. Ennek ellenére Pontit „az utolsó humanistá”-nak tartotta.⁴⁶ Baloldali ellenállóként 1946-ban Brazíliába költözött, ahol hosszú gyakorlati és elméleti munkássága révén a dél-amerikai építészet egyik legfontosabb alakjává vált. Alakulhatott volna Lázár Elzy sorsa is hasonlóan, ha nem tér vissza Erdélybe, vagy ha nem következett volna be a holokauszt és a kommunizmus?

Kolozsvár szempontjából a Tătaru-villa a tulajdonos, Coriolan Tătaru személye miatt is fontos. Jelentős bőrgyógyász, kolozsvári, magyarországi, bécsi, párizsi, londoni, németországi tanulmányokkal, a *Clujul Medical (Orvosi Kolozsvár)* című kiadvány alapítója, tudományos téren és különböző szakmai szervezetekben aktív, az orvosi kar dékánhelyettese és dékánja, 1931–1932-ben néhány hónapig a város polgármestere,

45 https://en.wikipedia.org/wiki/Lina_Bo_Bardi (utolsó megtekintés: 2025. 05. 07.).

46 Iñigo BUJEDO AGUIRRE: *Lina and Gio: The Last Humanists*. 2012. 02. 28. <https://www.domusweb.it/en/photo-essays/2012/02/28/lina-and-gio-the-last-humanists.html> (utolsó megtekintés: 2025. 05. 07., a szerző fordítása).

8–9. kép. A Tătaru-villa

1932-től államtitkár-helyettes – „Erdély minisztere”, 1938–1940⁴⁷ között Szamos megye királyi helytartója. 1939-ben, Argetoianu miniszterelnök kolozsvári látogatása alkalmával, „a magasrangú vendégek tiszteletére dr. Tataru Coriolan, Szamos tartomány királyi helytartója ebédet adott villájában”, miután Argetoianu az „etnikai és etikai kisebbségek” kritikájára épített szónoklatot tartott, amelyben kifejtette, hogy „a kormány tisztában van azzal, hogy a lakosság sokat szenved a koncentrálások és rekvirálások miatt, de a rendszabályokat nem mellőzhetik, és Románia nem szerelhet le senki előtt”.⁴⁸ A Lázár család szerint jó kapcsolat állt fenn Coriolan Tătaru, illetve Lázár Zoltán és testvére, Simon (Elzy édesapja) gyáripárosok között, amely 1941 után és a kommunizmus idején is megmaradt. Olyan adatok is vannak, miszerint Lázár Zoltán családja az 1950-es években is a Tătaru-villában lakott, mert így remélték elkerülni a villa több lakásra osztását és idegenek beköltöztetését. Ismeretes továbbá, hogy 1939–1941-ben a Tătaru család Kazimiera Illakowicz, Lengyelországból menekült költőnőt is befogadta.⁴⁹

A Tătaru-villa eredeti bútorzatával és berendezésével kapcsolatban fontos tudni, hogy tulajdonosa – Diamant Izsó és Löw Rudolf mellett – a város legjelentősebb műgyűjtője volt, többek között Nagy István, Szervátiusz Jenő és nagybányai mesterek művei is voltak birtokában.⁵⁰

DÍSZLETTERVEZÉS A KOLOZSVÁRI MAGYAR SZÍNHÁZBAN

„A teljesen új díszleteket és bútorokat Lázár Elzi tervezte” – jelenik meg a *Hazajáró lélek* című darab (írta Zilahy Lajos, rendező Szabados Árpád) műsorismertetője alatt.⁵¹ „Fényes külsőségek között, teljesen új és modern kiállítással és díszletekkel kerül színre, amelyek a kiváló műépítész, Lázár Elzi tervei alapján készültek.”⁵² „Egész kis vagyona kerülnek.” „Egy mérnöki stúdió, egy orvosi rendelő, egy grófi lakás, a Lánchíd egy részlete és egy világvárosi bár a *Hazajáró lélek* változatos színhelyei és

47 *Un greco-catolic, fondatorul școlii clujene de dermatologie*. 2018. 01. 23. <https://www.egco.ro/2018/01/23/un-greco-catolic-fondatorul-scolii-clujene-de-dermatologie/> (utolsó megtekintés: 2025. 05. 07.)

48 Magyar Lapok VIII(1939). 252. sz. (nov. 13.) 2.

49 https://en.wikipedia.org/wiki/Kazimiera_I%C5%82%C5%82akowicz%C3%B3wna (Utolsó megtekintés: 2025. 05. 07.)

50 ÉBLI Gábor: *A művészetben értelmetlen a nemzetiségi megkülönböztetés. Interjú Murádin Jenő művészettörténésszel*. Élet és Irodalom LI(2007). 35. sz. (aug. 31.) 7; Ioana VLASIU: *Colecții și colecționism în Clujul interbelic*. Studii și Cercetări de Istoria Artei. Artă plastică VIII(2018). 29–43.

51 Új Kelet XXII(1939). 14. sz. (jan.18.) 7.

52 Keleti Újság XX(1939). 13. sz. (jan. 18.) 10.

technikai megoldás tekintetében a kolozsvári színház semmiben sem fog elmaradni a *Hazajáró lélek* világvárosi előadásai mögött.⁵³ „A *Szülők lázadása* előadásain általános feltűnést keltenek a színház új, nemes ízlésű butorai. A butorok a színház műhelyében készültek Lázár Elzi építész vezetése mellett, aki tudvalevőleg Reinhardt⁵⁴ nagy tervező-művészenek, Strdnad (!) professzornak volt eminens tanítványa. Tavaly a *Hazajáró lélek* díszleteit tervezte nálunk Lázár Elzi, az idén pedig Shaw *Pygmalion*-ja kerül színre az ő díszleteivel. Ő tervezte és rendezte be különben Tataru királyi helytartó hatalmas, gyönyörű házát.”⁵⁵

További adatokra, esetleg fotókra akkor számíthatunk, ha a Kolozsvári Állami Magyar Színház jelenleg épületfelújítás-költözés miatt összecsomagolt levéltára újra kutatathatóvá válik. Lázár Elzy neve nem szerepel a színház eddig megtalált, 1942–1943-as évre vonatkozó évkönyvében, sem a *Színházi kislexikonban* (1944–1981).⁵⁶

A II. VILÁGHÁBORÚ ÉS AZ '50-ES ÉVEK

„Tătaru a bécsi döntés után elmenekült, villájába a német konzulátus költözött.” Ismert az is, hogy a második világháború alatt a Diamant-villában a Gestapo helyi vezetősége székelte, de mindkét villát a helyi lakosság fosztotta ki, miután a várost a szovjet hadsereg elfoglalta.⁵⁷ Ebből az időszakból csak Lázár Elzy nagybátyja nevével találkozunk, a *Zsidók elbocsátva vagy megduplázva* című 1942-es cikkben: „Lázár Zoltán, director la întreprinderea «Ghiriș-Arieș»” (A „Ghiriș-Arieș” vállalat igazgatója).⁵⁸ A Lázár család valószínűleg Tordán maradt, a dél-erdélyi román közigazgatás alatt, ahol a zsidók számára valamivel kedvezőbbek voltak a körülmények, mint Észak-Erdélyben. Köztudott, hogy a Kolozsvár–Torda útírány (onnan pedig leggyakrabban Bukarest és Palesztina) fontos menekülési útvonal volt az észak-erdélyi zsidók számára. A Lázár család leszármazottainak közlése alapján, miután 1944 októberében a Vörös Hadsereg elfoglalta Tordát, Lázár Elzy a szovjet katonák garázdálkodásainak áldozatává vált.

53 Ellenzék LX(1939). 12. sz. (jan. 15.) 14. A korabeli időszak népszerű drámája, 1940-ben filmet is forgattak róla: https://hu.wikipedia.org/wiki/Hazaj%C3%A1r%C3%B3_l%C3%A9lek (utolsó megtekintés: 2025. 05. 07.)

54 Max Reinhardt, a két világháború közötti időszak neves osztrák színház- és filmrendezője, hosszú éveken át dolgozott együtt Oskar Strnaddal több bécsi színház, az Állami Operaház és a Salzburgi Ünnepi Játékok programjában szereplő darabok díszlettervein. https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Oskar_Strnad (utolsó megtekintés: 2025. 05. 07.)

55 Ellenzék LXI(1940). 61. sz. (márc. 15.) 6.

56 KATONA SZABÓ István: *Színházi kislexikon (1944–1981) = A Hét Évkönyve*. Bukarest, 1982.

57 Uo. 52.

58 Argus XXXII(1942). 8697. sz. (ápr. 22.) 2.

Az 1940–1950-es évekbeni életéről egyelőre kevés információnk van: a Gio Pontival folytatott levelezése két borítékján megjelenik a kolozsvári Március 6. (Szentegyház) utca 28. szám alatti címe; ugyanezen levelezésben utalásokat tett az „Akadémián” vagy a „Művészeti Intézetben”⁵⁹ végzett munkájára; és Adler József rabbi 1962-es, az izraeli *Új Kelet*-ben megjelent cikkében tett azon kijelentése, hogy a Lázár család „egy kolozsvári kültelki pincelakásban húzta meg magát”.⁶⁰

AZ 1960-AS ÉVEK – GIO PONTIVAL FOLYTATOTT LEVELEZÉS

A Milánói Gio Ponti-hagyatékban számos olyan levél maradt fenn az 1961. április 2. – 1971. december 13. közötti időszakból, amelyet egymással váltottak. Alig találunk viszont 1950 előtti leveleket. Elképzelhető, hogy ennek – amint egy levelében Ponti is említi – a (*Domus* folyóirat) archívumának háborús károsulása az oka. Sok levél maradt viszont az 1950-es évekből, de egy sem származik Lázár Elzytól. 1961-ben tehát vélhetően hosszú szünet után vették újra fel egymással a kapcsolatot. A legelső levél mégis azt sugallja, hogy nem ez a sorozat első darabja. Egymásnak francia nyelven írtak, de kivételes esetben olasz nyelvű leveleket is találunk.⁶¹

A Ponti-hagyatékban található első levelét 1961. április 2-án, vasárnap (húsvét napján) címezte Lázár Elzy a kolozsvári Szentegyház (Március 6.) utca 28. sz. alatti címről.⁶² E levélben jelzi a Ponti családnak, hogy „nagyon szeretnénk Izraelbe menni. Könnyebb útlevelet szerezni Olaszországba, mint Izraelbe”. Egyúttal beutazási meghívót kér, amelynek segítségével Ausztriába is kaphatnának vízumot, onnan pedig a „Joint”⁶³ segítségével Izraelbe jutnának. A levélből az is kiderül, hogy Pontiék a *Domus* folyóiratot eddig is küldték neki. Levelére Ponti 1961. április 17-én válaszol. Szívélyes megszólítással indít („Ma chère Elzy”), de elutasítja a kérését. A meghívóra viszont már nem is volt szükség, ugyanis Lázár Elzy május 12-i levele már az izraeli Kfar-Sabából, Tel Aviv külvárosából érkezik, egy menekülttáborból, a következő kéréssel: „Kérem, küldjön sürgősen, repülővel, egy nagyon hivatalos igazolványt, pecséttel, hogy dolgoztam önnel az 1936–1937-es években, építésként. Ha meg tudja találni a *Domus* számaiból abból az évből, a kolozsvári Tătaru-villával, és elküldi nekem, az nagyon értékes lenne számomra. Volt nekem egy munkahelyi igazolványom, ame-

59 Az 1950-es években a Ion Andreescu Képzőművészeti Intézet lehetett (ma a kolozsvári Művészeti és Formatervező Egyetem).

60 Lásd 16. jegyzet.

61 A levelet saját fordításom alapján értelmeztem és idézem.

62 „Lazar Simion és Lazar Elza Cluj, str. 6 Martie nr. 28.” (Szentegyház utca 28. szám, a Sodronyipar egykori irodaépületével szemben).

63 History of JDC <https://archives.jdc.org/our-stories/history-of-jdc/> (utolsó megtekintés: 2025. 05. 07.)

lyik igazolni tudja, hogy építészmérnökként és helyettesként dolgoztam a Kolozsvári Művészeti Intézetben. Mindenem elvették” a román határon, a kommunista rendőrök. Lázár Elzy következő, május 30-i leveléből – a hónap valójában április lehet – tudjuk meg, hogy rövid bécsi tartózkodással érkezett idős édesapjával, Lázár Simonnal Izraelbe, és hogy:

„Az álomom, hogy önnel tervezzek, ha szívesen beleegyeznek, az egész világban, tehát lehetetlen, hogy a Szentföldön ne kelljen egy Gio Ponti-remekmű. Gondolja át. Írok, amint lesz egy címem. Izgalmas új életet kezdeni fájdalmasan neveltséges („pénibles”) kalandok után. Tiszta szívből köszöntöm, a kedves családját is. Elzy.”

Következő levelei alapján Lázár Elzy hat hónapos héber nyelvtanfolyamon vett részt, a híres, jeruzsálemi Ulpan Ezion⁶⁴ bentlakásos központban. Az is kiderül, hogy „a helyzetem mint építész még nem tiszta. A bécsi iskolám hároméves volt. Itt négyéves diplomákat fogadnak el. Kértem, hogy az önnél töltött évet vegyék figyelembe, mint negyedik év. Mivel önt itt nagyon értékelik, lehet ez sikerülni fog”. Ponti 1961. július 3-i rövid levelében megígérte a nyilatkozatot, és adatokat kért hozzá Lázár Elzytól: milyen időszakban dolgozott, melyik terveken. Sajnos sem a válasza, sem a nyilatkozat nem került elő. Remélte, hogy a tanfolyam után végre építészként dolgozhat, mert „húsz éven keresztül csak két-három évet terveztem”. Érdeklődött továbbá, hogy a meleg éghajlaton milyen elvek szerint lehet árnyékos és szellős házakat tervezni.

1961. őszi néhány levelük egy nagyszabású, a Bibliáról szóló nemzetközi filmprodukciónak szólt, amelyet Izraelben Dino de Laurentiis producer olasz cége forgatott volna.⁶⁵ Lázár Elzy arról álmodott, hogy díszlettervező-segédként ebben közreműködjön (öt nyelvet beszélt, további kettőt értett, addigra a hébert is remélte érteni, „Strnaddal dolgoztam, aki az összes díszletet készítette Reinhardtnak⁶⁶ és az *Ünnepi Játékoknak* Salzburgban, és filmek díszleteit is.”). Ebben kérte Ponti segítségét, aki viszont visszautasítja: „Tekintve, hogy Irakban dolgozom, lehetetlen számomra Izraelben dolgozni [...] Pakisztánban és Hong-Kong-ban”. Megírta viszont az ajánlólevelet⁶⁷ a máig neves producernek, akit amúgy nem ismert.

Az 1962 áprilisában kelt leveleiben írt sorsáról: „Látja, a(z újra)kezdés itt hihetetlenül nehéz az én koromban, egyedül és ezzel a hiányzó tapasztalattal. Nagyon kevés

64 Lakhelye ebben az időszakban: Ulpan Ezion – Schechunat Baka –, Jeruzsálem.

65 https://en.wikipedia.org/wiki/The_Bible:_In_the_Beginning... (utolsó megtekintés: 2025. 05. 07.)

66 Ti. Max Reinhardt színházi rendező.

67 A másolatát Letizia Freilich Ponti 1961. december 6-án továbbítja Lázár Elzynek.

folytonosság volt a szakmai munkámban. Először Hitler, aztán a kommunisták, akik megakadályoztak”. Első izraeli munkahelyéről is szólt: „Most egy építész ad munkát műszaki rajzolóként, amit a szobámban végzek (a szobám is ideiglenes) – helyettesítem a rajzológját pár hétig. [...] Azt hiszem, írtam önnek, hogy a diplomám nem ismerték el. Itt ismerkedem, itt lendületet veszek, képes leszek belsőket csinálni. [...] Itt vagyok, lelkiileg megnyugodva és a megélhetési nehézségekkel, félelem nélkül, tele bizalommal és reménnyel”. Lázár Elzy 1962. április 12-i levelében Ponti korábbi levelének nyomott hangulatára reagált, a keresztény hit lelki gyakorlatait ajánlotta neki, magáról pedig a következőket írta:

„De ez a 25 év alatt mindent elvesztettem. *Nagyon keveset tudtam dolgozni a nagyon szeretett szakmámban.* Ez a legszomorúbb része. De megtaláltam az örömet, a Jóisten szeretetét. Nem félek, nem érzem magam elhagyatottnak. Vannak kegyes pillanatok amikor boldog vagyok...”

A levélből az is kitűnik, hogy Lázár Elzy egy épülettel vagy tervvel kapcsolatban kérte Gio Ponti véleményét, megköszönte a rajzokat, majd így folytatta:

„A részleteket az ön javaslatai alapján készítem majd. Szeretném a templomot fehérre festeni. A plafont és a gerendákat betonból. Szeretném elrejteni őket, és aranyszínnel festeni (?). A bejárat szintjén van egy karzat. [...] Helyes és fontos, hogy a fény táncoljon. Mindenütt, csak a kápolnában nem. A neon fénye durva.”

A levelezés tartalmazza Gio Ponti vázlatrajzát egy templom színes üveglakáról, gépelt magyarázatokkal Lázár Elzy számára, a plafon lehetséges színeiről, a falak vakolásáról, kérdésekkel az üvegezés színével kapcsolatban.⁶⁸ Lázár Elzy 1962. május 10-i levelében pedig így írt:

„Remélem, hogy megcsinálom ezt a felújítást, kevés kompromisszummal, és azt hiszem, hogy rá is fognak jönni, hogy a modern az egyetlen megoldás, és remélem, az ön megoldását fogom kivitelezni a következő alkalommal. Nagyon harmonikus és érdekes. Megsürgették, és most vesztegetjük az értékes időt.”

⁶⁸ Gio Ponti nevében lánya, Letizia Frailich Ponti küldi 1962. április 9-én.

Végül megemlíti, hogy „a legjobb építész itt Reznik”⁶⁹ brazil bevándorló, aki Milánóban van, és megkéri Pontit, hogy járjon közben nála az érdekében.

Mindezek ellenére, Lázár Elzy 1962. október 20-i hosszú levelében arról számol be, hogy „nagyon szeretett szakmánk”-at feladta, mert a kényszerű megszakítások miatt, bár nem felejtette el a lényegét, de nincs már lendülete. Több hónap nehézség, sokféle munka után éjszakai nővérként kapott állást egy gyógyíthatatlan betegek számára fenntartott egyházi kórházban.⁷⁰ Majd elújságolja, hogy „végre – egy isteni csoda folytán – van egy kis garzonlakásom, a saját bútoraimmal (nagyon kevés), egy szép kilátással az Olajfák kertjére és egy terasszal. Több mint nyolc hónapon át a rákosok kórházában dolgoztam éjjel. Az utóbbi időkben nagy adósságaim vannak a szoba miatt. Elfogadtam, hogy nappal is dolgozzak”, aminek következtében kifáradt, és muszáj volt kipihennie magát.

„Egy pár hete kaptam egy levelet, amelyben azt közölték velem, hogy elismerték az építész diplomám. [...] De ezzel a remegő kézzel nincs bátorságom. Nem aggodom, egy nő bármikor meg tudja keresni azt a kevés pénzt, amely elegendő.”

A róla szóló következő adat szerint Elza meghirdette édesapja, Lázár Simon azkaráját és sírköavatását 1963. március 3-án, Natanján a sikun-vatikimi új temetőben.⁷¹

Lázár Elzy számos levelében elemezte és egyben dicsérte a Ponti-iroda terveit, amelyeket általában az iroda által kiadott és a levelek mellett neki megküldött *Domus* folyóiratról ismert meg. A san remói kolostorról így írt:⁷²

*„Hallottam, hogy egy szép házat csinált a Sion apácarendnek (Soeurs de Sion), Rómában. Látni akarom. És a Szent Ferenc-templomot. Ki vagyok a szépségre éhezve. Forma, tömeg szépségére. [...] Nincs hiány lelki szépségből Jeruzsálemben, és a barátaimban sem. Életbevágó fontosságúnak tűnik nekem. [...] Küldök egy fotót, nézze, a *Domus* a háttérben. [...] Sokat dolgozom, nem érdekel, mit. Fáj a szívem, hogy nem tervezhettem épületeket és belső berendezést,*

69 https://en.wikipedia.org/wiki/David_Resnick (utolsó megtekintés: 2025. 05. 07.)

70 A legnagyobb valószínűséggel a Szt. Lajos Francia Kórházban, amelyet a Szt. József Nővérek Gyülekezete vezetett <https://hfsl.org/about-us/> vagy a Nemzetközi Lutheránus Szövetség Augusta Victoria Jeruzsálemi Kórházában <https://avh.org/content/history> (utolsó megtekintések: 2025. 05. 07.)

71 Új Kelet XLIV(1963). 4441. sz. (márc. 1.) 1.

72 Lázár Elzy 1961. november 18-i levelében.

főleg, hogy itt látok rossz ízlésű dolgokat. Nem volt fizikai erőm harcolni. Ha kifizetem az adósságaim, keveset dolgozom majd, és többet olvasok. Ha vannak könyvek, amelyeket nagyon szeret, mondja el a címüket, lehet megtalálom őket. Olyan lesz, mint egy társalgás Önnel”.

A Pontiék által biztosított *Domus* bérlete nagyon fontos, többször jelzi, „az egyetlen kapcsolat, ami az építészettel megmaradt”. Később dicséri a Piazza-sztorit,⁷³ a Tartarugát⁷⁴ és a trapani⁷⁵ tervet.

Olvasmányaikról is írnak. Ponti Teilhard du Chardin-t ajánlja és Morristól *Az ördög ügyvédjét*,⁷⁶ amelyeket Lázár Elzy el is olvas, majd ő hívja fel a figyelmet Günter Grass *Bádogdobjára*, Lisettának is ajánlva azt.⁷⁷ Modern irodalmat olvas:

„A ritmus, az intenzitás, az őszinteség tetszik. Már untat a régi, nehéz könyveket olvasni. Az építéset, irodalom és egy kicsit a mozi... De a kortárs képzőművészet és zene egy rejtély számomra. [...] A felszínen kevés változatosság van az életemben, de a szellemem mindig harcra provokál, kalandozik, él”.⁷⁸

Szoltsenyicint is említi.⁷⁹

1967. augusztus: „Kedves Giulia és Gio, csoda történt, Londonban nyaralok. Egy gyerekkori barátom, Goldfinger építész⁸⁰ és a felesége (ismeritek őket Olaszorszá-
g-

73 Vélhetően az eindhoveni Piazza Centerre utal.

74 Lázár Elzy 1969. április 10-i levelében. A Ponti által tervezett teknős alakú irodai műtárgyakra, papírnehezékekre gondol.

75 Lázár Elzy 1971. július 7-i levelében, amelyben, részéről kivételes módon, olasz nyelven ír. A katedrálisról lehet szó.

76 Ponti 1964. december 21-i levele.

77 Gio Ponti lánya, Lisa Licitra Ponti. Lásd Manila Jo: *Goodbye Lisetta*, 2019. ápr. 10. <https://www.domusweb.it/en/news/2019/04/10/farewell-to-lisa-licitra-ponti.html> (utolsó megtekintés: 2025. 05. 07.)

78 Lázár Elzy 1966. november 6-i levelében.

79 Lázár Elzy 1971. július 7-i levelében.

80 1902–1987, magyar származású, brit, modernista-„brutalista” építész, aki bécsi, svájci és párizsi tanulmányok után Londonban telepedett le. https://hu.wikipedia.org/wiki/Goldfinger_Ern%C5%91 (utolsó megtekintés: 2024. 05. 15.) Gyermekkorában sokat volt Szászrégenben, mivel édesapja üzlettárs volt a budapesti és bécsi irodával rendelkező *Goldfinger & Templanszky* vállalatban, amely jelentős fakitermelési vállalkozásokkal rendelkezett Régen környékén (Dédán, Kisilván). Nagy Magyar Compass XLIV(1916–1917) 2. rész. 425; 1898-ban Régenben alapítottak fa- és bútorfurnérgyárat. 1905-ben helyezték

10–11. kép. László Elzy Gio Pontinak küldött fotói

ból, és Lisetta sétálni ment velük) meghívtak, és állták az utam. Teljesen váratlanul. 30 év elég fárasztó élet után jó ez az igazi pihenés, és ők elragadóak. A csoda folytatódik. Egy gyerekkori barátom Oslóba hívott meg, és repülőjegyet küldött; nála lesznek pár napot” (10–11. kép).

A kirándulás után azonban nehéz időszakon ment át: miután találkozott a szabad világban élő barátaival, nagyon magányosnak érezte magát, és végtelenül sajnálta, hogy hűtlen volt az építészethez.⁸¹ „Mi történik Rudofskyékkel?”⁸² Londonban beszerezte az *Építészet építészek nélkül* című könyvét. 1968 rossz éve volt, májműtéten esett át, de önálló maradt.⁸³ Rudofsky elküldte neki a *Behind the Picture Window*

üzembe az első bükkfafeldolgozó üzemet, 32 körfűrészsel, 3 gőzkamrával, 3 szárítókamrával. MIHÁLY Ferenc: *Adatok az erdélyi fajmegmunkálás történetéhez. Az ácsmesterségről. Transylvania Nostra III*(2009). 1. sz. 20.

81 László Elzy 1968. február 16-i levele.

82 1905–1988, építész, teoretikus, kutató, professzor. https://en.wikipedia.org/wiki/Bernard_Rudofsky (utolsó megtekintés: 2025. 05. 07.). Az építészetben, várostervezésben az emberi és időtlen jelleget keresi, számos publikációjában, melyek közül a legismertebb az *Építészet építészek nélkül* című, 1964-ben New Yorkban kiadott kötete.

83 László Elzy 1968. október 7-i levele.

című könyvét, valószínűleg leveleztek is.⁸⁴ „Rudo(l)fskyval egy időben dolgoztam Önnel, összebarátkoztunk, a feleségével is.”⁸⁵

Politikai témákat is érintenek leveleikben: 1967-ben röviden a hatnapos háborút; 1969-ben így ír: „Teljesen elszomorítanak az idióták, akik minden nap az fiatalok áldozatát kérik”; 1970-ben a biafrai eseményeket, Vietnámot, majd így fogalmaz: „A békéről álmodom. De nincs jóindulat, megértés, a kis országok játszanak (a pályán), a szuperhatalmak rabszolgái. Kenyeret és cirkuszt, elterelni a figyelmet”.⁸⁶ Olvasta Rudofskyt; visszaemlékszik az időkre, amikor együtt dolgoztak;⁸⁷ Rudofsky jól előre jelezte Európa jövőjét; szereti az új könyvét;⁸⁸ kéri Pontit is, hogy írjon a modern építészetről és művészetéről: „Ön is tud olyan jól mesélni, mint Rudofsky. Lisetta jól szórakozna, Önnel interjút készíteni, amelyekhez Ön vázlatrajzokat fűz majd.”⁸⁹ Forza, coraggio!”

1969 végétől kezdve Lázár Elzy gyakrabban számol be egészségügyi gondjairól. 1970. január végén műtéten esett át: „Egy dupla, nehéz műtét volt. Sikert. 9 nap múlva mehetek a szanatóriumba”. Szép élmény volt, fiatal barátai sokat voltak vele, egyik a kórházba kísérte, másik ott volt, amikor felébredt, másvalaki vele maradt az első éjszaka, és sokat látogatták.⁹⁰ 1971 tavaszán májműtéten esett át,⁹¹ nyáron colitisban szenvedett. Az utolsó levele, amely a hagyatékban található, 1971. december 13-i keltezésű, amelyben ünnepi kívánságok mellett megemlíti, hogy kórházban van, ismét nagyon beteg, és kéri, hogy írjon neki.

Eddigi ismereteink szerint Lázár Elzy 1973-ban halt meg, Tel-Avivban.

84 Lázár Elzy 1968. december 6-i levele.

85 Bernard Rudofsky 1937–1939 között Olaszországban tevékenykedett, Luigi Cosenzával házat tervezett Positanóban, a *Domust* szerkesztette, és több mediterrán ház koncepcióján dolgozott Gio Ponti milánói irodájában, éppen abban az időszakban, amikor Lázár Elzy is ott dolgozott. Ugo Rossi: *Gio Ponti and Bernard Rudofsky. An Inevitable Encounter = Gio Ponti Archi-Designer*. Eds. Sophie BOUILHET-DUMAS–Dominique FOREST–Salvatore LICITRA. Silvana, Milano, 2018. 96–99.

86 Lázár Elzy 1970. augusztus 28-i levele.

87 Sibilla PANFILI: *Il progetto di Gio Ponti per un albergo nel bosco di San Michele*. <https://isoladicaprioportal.com/progetto-gio-ponti-bosco-san-michele/> (utolsó megtekintés: 2025. 05. 07.); Virginia ALLUZZI: *When Gio Ponti Pictured the Italian Vacation Dream House*, 2022. 08. 07. <https://www.adfwebmagazine.jp/en/architect/when-gio-ponti-pictured-the-italian-vacation-dream-house/> (utolsó megtekintés 2025. 05. 07.); Elena MUCELLI: *Case nell bosco – per godere sole e stelle (Houses in the Wood – to Enjoy the Sun and the Stars)*. Agathon 2017. 2. sz. 157–164. <https://www.agathon.it/agathon/article/view/69/69> (Utolsó megtekintés: 2025. 05. 07.)

88 Bernard RUDOFKY: *Streets for People: a Primer for Americans*. Doubleday, New York, 1969.

89 Lisa LICITRA PONTI: *Gio Ponti: The Complete Work, 1923–1978*. Leonardo, Milano, 1990.

90 Lázár Elzy 1970. január 25 és február 10-i levelei.

91 Lázár Elzy 1971. február 26 -i levele.

TOVÁBBI ADATOK

A Bécsi Építészeti Központ (*Archiv Architekturzentrum Wien, Depot Möllersdorf*) archívumában levő Oswald Haerdtl-gyűjtemény tartalmazza a mai Donát (Eremia Grigorescu) utca 35. szám alatt található Szociális Nővérek (képzési) Központjának a terveit,⁹² valamint két levelet is az 1970-es évekből Carmela Prati és két, még élő nővér között. Eszter nővér 1976. március 28-án kelt, Carmela Pratinak⁹³ a németországi Friedlandból, bevándorlókat ideiglenesen befogadó központból (Grenzdurchgangslagerből) címzett levelében az Oswald Haerdtl által tervezett kolozsvári épület részletes bemutatásán kívül Lázár Elzyről is ír:

„Elsie Lazar közel állt hozzánk és szívesen beszélt a Bécsben, Haerdtl úrnál eltöltött időről. Ponti urat is megismertük általa. Tudtommal mindig csak erről az egy épületről, a Tataru-villáról beszélt. Hogy Ponti úr a terveket egy kicsit megváltoztatta, nem tudom. Ponti úr csak emlékezhet erre. Az utána következő idők gátolták a további munkáit. Prof. Tataru családjához jó viszony kötötte. Miután a családját a Kolozsvár melletti Tordán kisajátították, a testvére, a családjával, Tataru prof.-nál lakott. Miután az anyja meghalt, nagy nehézségek árán tudta édesapját a tordai elszigeteltségből kolozsvári, egyetlen szobájába költöztetni. 1961. márciusában mindketten kivándoroltak Izraelbe. Nem sokkal utána az édesapja egy öregotthonban meghalt, nagyon idősén. Elsie-nek ott nagyon nehéz volt (az élete). 1903-ban született és 1972-ben halt meg, Izrael-Jeruzsálemben.”

Veress Marianne nővér 1976. április 15-én kelt, Budapestről Carmela Pratinak írt levele szintén leírja az épületet, és röviden említi „Elsie Lazar”-t: „nincsenek fényképeim az *építész úrról* és Lázár Elziről. Ha időközben eszembe jut még valami, jelentkezem”. Ezzel kapcsolatban könnyen elképzelhető, hogy Oswald Haerdtl kolozsvári kiszállásai alkalmával (erről léteznek adatok) találkozott vele.

92 A *Stammhaus des Sozialen Schwestern, Cluj* mappában megvan a teljes terv, változatokkal, részletrajzokkal a bútorokig. Ezek alapján a mára már alig felismerhetőre átalakított épületet kívül-belül helyre lehetne állítani. A tervek között van egy fénykép, negatívok és levelezés a „villa Diamant”-ról is az 1970-es évekből.

93 Oswald Haerdtl özvegye.

Nagy elégtételt jelent számomra, hogy Lázár Elzy életének és pályafutásának lényeges fordulatait megismertem, és remélem, hogy talállok még adatokat a bécsi főiskola előtti, húszas évtizedéről, valamint életének bizonyára nehéz, 1940–1950-es szakaszáról is. Emellett a Gio Pontival folytatott, rendkívül érdekes levelezése a személyiségét is feltárja, és nagyon értékes adatokat tartalmaz a szakmához való hozzáállásáról is. Ezeket itt csak röviden ismertethettem, de a jövőben egy részletes feldolgozásban közzé is szeretném őket adni. Építészet- és művészettörténeti szempontból ezen adatok hozzájárulnak a műemlék villa értékéhez is, és talán ösztönzőleg hatnak a felújítására is, egy olyan koncepció mentén, amely a tervező és tulajdonos bemutatása révén is hozzájárulhat majd a modernista tér-, esemény- és lakásélményhez.

“I COULD DO TOO LITTLE IN THE PROFESSION
I DEEPLY CHERISH.”
ELZY LÁZÁR, ARCHITECT

Keywords: *Elzy Lázár; architect; Cluj; Viena; Gio Ponti; Milano; Israel*

Elzy Lázár is the co-designer of the Cluj modernist villa designed in Gio Ponti's office in Milan, built in 1938 at nr. 17 Rosetti Street, known by the local professionals as “the most famous” and the “most beautiful house in the city” or “the Ponti villa”. The house was commissioned by Coriolan Tătaru (doctor, professor, Medical University dean, mayor, politician), known as a friend of the Lázár family. The architect, raised in a wealthy background, has studied in Vienna with prominent Central European architects and has begun her career at the most famous Italian architect of her time, with a design immediately published in the *Domus* magazine. Little was known about one of the best architects of Cluj – in spite of her only known design –, but new information has emerged lately, that I synthesized in the present paper. No other building projects of the architect are known, only stage designs, documented in the local press (1939-1940). The Second World War, the Holocaust and Communism have kept her away from design, but after emigrating in the 1960s to Israel, despite her age, she did not give up, as her correspondence with Gio Ponti shows.

„AM PUTUT LUCRA PREA PUȚIN
ÎN PROFESIA MEA PROFUND IUBITĂ.”
ELZY LÁZÁR, ARHITECT

Cuvinte-cheie: *Elzy Lázár; arhitect; Cluj; Viena; Gio Ponti; Milano; Izrael*

Elzy Lázár este autoarea vilei moderniste din Cluj, proiectată în biroul din Milano al lui Gio Ponti, construită în 1938, pe strada Rosetti nr. 17. Vila, cunoscută în cercurile profesionale drept „cea mai faimoasă”, sau „cea mai frumoasă casă din oraș” sau „vila Ponti”, a fost

investiția lui Coriolan Tătaru (medic dermatolog, profesor, decan al Universității de Medicină, primar, politician), despre care se știe, că era în relații bune cu familia Lázár. Arhitecta, crescută într-un mediu înstărit, a studiat la Viena, cu arhitecți reputați din Europa Centrală. Și-a început cariera la cel mai renumit arhitect italian al vremii, cu proiectul unei case, care a apărut imediat în revista *Domus*. Aveam puține informații despre unul dintre cei mai buni arhitecți din Cluj – în ciuda singurei lucrări a ei –, dar în ultimii ani am găsit informații noi, pe care le-am sintetizat în paginile lucrării. Nu cunoaștem alte proiecte de clădiri de-ale ei, presa vremii (1939-1940) documentează doar proiectele scenografice. Războiul mondial, Holocaustul și comunismul au împiedicat-o să proiecteze, dar nici după emigrarea ei în anii 1960 în Israel, și în ciuda vârstei înaintate, nu și-a pierdut speranța, precum reiese din corespondența cu Gio Ponti.

KÉPJEGYZÉK / LIST OF ILLUSTRATIONS / LISTA ILUSTRĂȚIILOR

1. Lázár Elzy beiskolázási űrlapja a Bécsi Iparművészeti Főiskola 1933–1934-es tanévében és egy saját kezű kérvénye (1934. máj. 16.). Universität Angewandte Kunst (UAK), Sammlung Angewandte Wien (SAW), Archiv Kunstgewerbeschule Wien (AKW) (A szerző felvétele: 2023. 03. 08.)
Elzy Lázár's application form for admission to the Vienna College of Applied Arts for the academic year 1933–1934 and a handwritten application (16 May 1934)
Cererea de admitere a lui Elzy Lázár la Școala de Arte Aplicate din Viena pentru anul universitar 1933–1934 și o cerere scrisă de mână (16 mai 1934)
2. A Bécsi Iparművészeti Főiskola (Kunstgewerbeschule) katalógusa az 1933–1934-es tanévre; Lázár Elzy a tizenhármass sorban. UAK, SAW, AKW, Katalog der Kunstgewerbeschule des Österr. Museums für Kunst u. Industrie, Fachklasse für Architektur, Professor dr. Oskar Strnad, Schuljahr 1933/34. (A szerző felvétele 2023. 03. 08.)
Catalogue of the Vienna College of Applied Arts (Kunstgewerbeschule) for the academic year 1933–1934, Elzy Lazar in row 13.
Catalogul Școlii de Arte Aplicate din Viena (Kunstgewerbeschule) pentru anul universitar 1933–1934, Elzy Lazar în rândul al treisprezecelea.
3. Judith Zweig terve: „Egy festő háza Bécs mellett”, 1. old., az Oswald Haerdtl vezette 1935–1936-os építészeti szakévfolyamból. UAK, SAW, AKW. (A szerző felvétele: 2023. 03. 08.)
Design by Judith Zweig, ‘A Painter’s House near Vienna’, pg. 1, from the 1935–1936 architecture course taught by Oswald Haerdtl.
Proiect de Judith Zweig, „Casa unui pictor lângă Viena”, p. 1, din cursul de arhitectură 1935–1936 predat de Oswald Haerdtl.
4. Judith Zweig terve: Egy festő háza Bécs mellett, 2. old., az Oswald Haerdtl vezette 1935–1936-os építészeti szakévfolyamból. UAK, SAW, AKW. (A szerző felvétele: 2023. 03. 08.)
Design by Judith Zweig, ‘A Painter’s House near Vienna’, pg. 2, from the 1935–36 architecture course taught by Oswald HAERDTL.
Proiect de Judith Zweig, „Casa unui pictor lângă Viena”, p. 2, din cursul de arhitectură 1935–36 predat de Oswald Haerdtl.
- 5–6. A hivatalos és Oswald Haerdtl összegző értékelése Lázár Elzyről, 1936-ból. Oskar Strnad ekkor már nem élt. UAK, SAW, AKW, Abgangszugnis („végzési” bizonyítvány). (A szerző felvétele: 2023. 03. 08.)
The official and Oswald Haerdtl's evaluation summary of Elzy Lazar, 1936. Oskar Strnad was no longer alive at the time.
Evaluarea oficială și rezumată a lui Oswald Haerdtl despre Elzy Lazar, 1936. Oskar Strnad nu mai era în viață la acea dată.

7. Kolozsvár látképe a Tătaru-villa kertjéből (1937–1938): a felvétel fókuszában levő világos, kubista épület, a Rosetti utca Donát utca felőli aljában, az Oswald Haerdtl által a Szociális Nővérek Társasága számára tervezett épület. Jobbra, a Rosetti utca felé, a Donát u. 70 sz. alatti lapos tetős modernista épület. Még nem igazolt közlés szerint ebben lakott Polcz Elaine, első férjével, amint írásaiban és Mészöly Miklósnál is megjelenik. Liviu ALEXA : *Imagini inedite din 1938 cu casa de 2,2 milioane de euro*, 2013. 03. 21, <https://ziardecluj.ro/imagini-inedite-din-1938-cu-casa-de-22-milioane-de-euro/> (utolsó megtekintés: 2025. 05. 07.)
Vedere asupra oraşului Cluj din grădina Vilei Tătaru (1937–38): clădirea cubistă, deschisă la culoare din centrul fotografiei, la capătul inferior al străzii Rosetti, cu faţada spre strada Donat a fost proiectată de Oswald Haerdtl pentru Societatea Surorilor Sociale. În dreapta, spre strada Rosetti, se află clădirea modernistă cu acoperiş plat de pe strada Donat nr. 70. Conform unor informaţii încă neconfirmate, aici a locuit Elaine Polcz cu primul ei soţ, conform scrierilor sale şi ale lui Miklós Mészöly.
View of Cluj-Napoca from the garden of the Tătaru Villa (1937–38): the bright cubist building in the focus, at the bottom of Rosetti Street, facing Donat Street, was designed by Oswald Haerdtl for the Social Sisters' Society. On the right, towards Rosetti Street, is the flat roofed modernist building at no. 70 Donat Street. According to as yet unconfirmed information, this is where Elaine Polcz lived with her first husband, as it appears in her and in Miklós Mészöly's writings.
- 8–9. „A Tătaru villa, Rosetti u. 19. sz., Lázár Elzy építész, Gió Ponti milánói tervező irodájában.” A Tătaru család gyűjteményéből, Virgil Pop közvetítésével.
„The Tătaru villa, Rosetti street, no. 19, arch. Elzy Lazar, in the architectural studio of Gio Ponti from Milan.” From the Collection of the Tătaru family, through the agency of architect Virgil Pop.
„Vila Tătaru, str. Rosetti nr. 19, arh. Elzy Lazar, în cadrul biroului lui Gió Ponti de la Milano.” Din colecţia familiei Tătaru, prin intermediul arhitectului Virgil Pop.
- 10–11. Lázár Elzy Gio Pontinak küldött fotói. A bal oldali dátuma 1964. dec. 8. Gio Ponti milánói hagyatékából, <https://www.gioponti.org/epistolario/>
Fotografii din corespondenţa dintre Elzy Lazar şi Gio Ponti. Cea din stânga datată la 8 decembrie 1964.
Photos of Elzy Lazar sent to Gio Ponti. Left one dated 8 Dec. 1964.